

שבתא דריגלא: ביאור היסטורי מחודש לשתי סוגיות*

רב חסדא ורבה בר רב הונא איקלעו לבי ריש גלותא, אגנינהו רב נחמן בסוכה שנוייה מופלגין ממנה ארבעה טפחים, אשתיקו ולא אמרו ליה ולא מידי. אמר להו: הדור בהו רבנן משמעתייהו? אמרו ליה: אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין מן הסוכה. (סוכה י, ב)

ופירש"י ד"ה שלוחי מצוה: 'להקביל פני ראש גולה, דחייב אדם להקביל פני רבו ברגל, ופטורין כדתנן לקמן (כה, ב) שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה.'

ולכאורה קיימים כמה קשיים בהסברו של רש"י:

א. מי היה ראש הגולה בתקופה זו, שהיה רבם של רב חסדא ורבה בר רב הונא? חיוב זה של "קבלת פני רבו ברגל" הוא ככל הנראה רק ברבו מובהק¹, והרי במקורות מתקבל הרושם בדרך כלל כי ראשי הגולה לא בלטו כחכמים גדולים², וכדברי הרמב"ם: "...ואומר כי הנותן רשות הוא ראש גלות העומד בבבל, ואין מתנאיו שיהא חכם..."³, וכמו שכבר ציין רבינו תם (ראה להלן).

- * מאמר זה נכתב לרגל הולדת נכדתי דבורה שת', בת בני וכלתי היקרים שי'.
- 1 כך יוצא ג"כ מהבנתו של הגרי"ז סלובייצ'יק (ירושלים תשכ"ג), בהבדלים השונים בין פ"ה ופ"ו מהל' תלמוד תורה של הרמב"ם, ולדעתו פ"ה מיוחד רק לחיובים האישיים של תלמיד כלפי רבו המובהק. וראה גם: אנציקלופדיה תלמודית כרך כו עמ' תשנב ואילך.
 - 2 א"א להסיק שום מסקנה בנוגע ליכולתם של ראשי גולה ללמד תורה ולפסוק הלכות מדרשת חז"ל שהבדילה בין הנשיאים שבא"י לרישי גלותא (בראשית רבה פ' צז [מהדורת תיאודור-אלבק עמ' 1219]), ובשינויים בסנהדרין ה, א, והוריות יא, א: "לא יסור שבט מיהודה - אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את עם ישראל במקל, ומחוקק מבין רגליו - אלו נשיאים שלבית רבי שמלמדים תורה ברבים בארץ ישראל", שהרי כוונתה היא רק להדגיש את העובדה שלראשי גלותא היתה סמכות ועצמאות לרדות ולהעניש (וע"ע מ"ש מ' בר, ראשות הגולה בבבל בימי המשנה והתלמוד [ירושלים תש"ל] עמ' 43-33; הרמון, ראשות הגולה בבבל בתקופת התלמוד, עבודת דוקטור, ירושלים תשס"ה, עמ' 182 ואילך).
 - 3 פיהמ"ש בכורות ד, ד מהדורת ר"י קאפח עמ' רמד (ועי' מ"ש א' כהן, "מר זוטרא האמורא - ראש ישיבת פומבדיתא?", בר-אילן: ספר השנה ל-לא [תשס"ו] עמ' 201 הע' 3). ויתירה מזו, מתברר לכאורה ממקורות שונים, כי דוקא רב חסדא לא אהד במיוחד את מעמדו של ראש הגולה (ראה: ג' הרמון, "היחסים בין רב הונא לרב חסדא", ציון, סא (תשנ"ו), עמ' 263-279; י' פלורסהיים, "עוד על היחסים בין רב הונא לרב חסדא", שם, סג (תשנ"ח), עמ' 77-78; הרמון, שם, עמ' 82-83; הנ"ל, ראשות הגולה [לעיל הע' 2] עמ' 263-258). אבל ראה להלן בסוף מאמרנו. וגם רבה בר רב הונא לא העריך את ראש הגולה, ראה: בר, ראשות הגולה (לעיל, הערה 2), עמ' 116-117; הרמון, ראשות הגולה, שם, עמ' 229, 231, 285. מעניין

ב. עצם הסברו של רש"י קצת צ"ע, שהרי מנא ליה לרש"י שזאת היתה המצוה שבה עסקו? ואולי רש"י הביא ממרחק לחמו, מהסיפור בגמ' שם בדף כו, א (ראה להלן) "כי הווי עיילי בשבתא דריגלא לבי ריש גלותא" וכו', משם משמע קצת שביטוי של ריש גלותא היתה בעצם מטרת נסיעתם, אם כי גם שם אין כל איזכור בגמרא שהצורך היה להקביל פני ראש הגולה. ויתר על כן, לשון הגמרא אצלנו בדף י' "איקלעו לבי ריש גלותא" יש בו משמעות של פגישה אקראית, ולא של ביקור מתוכנן⁴, בניגוד למסופר בדף כ"ו⁵!

ואכן רבנו תם אינו מקבל את פירוש רש"י, שהרי אין כל מצוה בהקבלת פניו של ראש הגולה, ובמיוחד כשראש הגולה שפעל בימי רב חסדא לא מצא חן בעיני חכמים. ויתירה מזו, מדברי רבינו תם יוצא שאפילו אם ראש הגולה היה רבם מובהק ממש – מצוה זו של "קבלת פני רבו ברגל" אינה פוטרת ממצות סוכה! והוא מפרש את התעסקותם כשלוחי מצוה בצורה אחרת, וז"ל:

...אלא היכי דמי עוסק במצוה, לא כמו שפירש רבנו שלמה הולך ללמוד תורה ולהקביל פני רבו, דא"כ כ"ש הנך דר' חנניה בן עקביה, אלא כרב חסדא וכרבה בר רב הונא כי הווי [עיילי] בי ריש גלותא בשבתא דריגלא לדרוש דרשות לרבים להפריש עמי הארץ מכל דבר איסור ולדרוש בהלכות החג, דבי ריש גלותא לא הווי דרשי כדאמרין דריש גלותא דדאין דינא דפרסאי (ב"ק נח, ב), ובימי רב חסדא הווי אותו ריש גלותא, כדמוכח בההיא שמעתתא דאזיל קמיה דרב נחמן, ורב נחמן הוא דאמר לעיל לרבה בר רב הונא ולרב חסדא אהדריתו משמעתיכו כי איקלעי לבי ריש גלותא ואגנינהו בסוכה שנויה מופלגין, וכדאמרין מכתפי ליה בשבתא דריגלא משילי להיני ומהיני לשילי⁶, וכגון עיבור שנה הולכי לדבר מצוה פטורין בין ביום בין בלילה, כיון דלדרשא אזיל או למול את בנו כל שעתא ושעתא קאי בעסק מצוה ומחייב ביום כבלילה ובלילה כביום, וכל שעתא עוסק במצוה הוה⁷.

לציין כי לדברי רש"י בן היתום דוקא אביו של רבה בר רב הונא היה ראש הגולה, ראה: ש"י פרידמן, "לאגדה ההיסטורית בתלמוד הבבלי", ספר הזכרון לר"ש ליברמן, ירושלים תשנ"ג, עמ' 160, הערה 256.

- 4 אבל למעשה הביטוי "איקלע" אינו ברור כל כך, ראה: א' כהן, "למשמעות ההיסטורית הגלומה במונה 'איקלע רב פלוני'", סידרא, טו (תשנ"ט), עמ' 51 ואילך.
- 5 ישנם חוקרים הרואים בשני האירועים סיפור זהה, ראה: בר (לעיל, הערה 2) עמ' 129-130; הרמן (לעיל, הערה 3), מאמרו השני ב'ציון' עמ' 82 הערה 7; ראשות הגולה, עמ' 203. אבל ברור שקיימים הבדלים ברורים ביניהם, וכדברי א' אמיר, "מוסד הפירקא בתקופת התלמוד", אור המזרח, כג (תשל"ד), עמ' 107 הע' 32.
- 6 ביצה כה, ב; יומא פז, א; סנהדרין ז, ב. וכוונתו להביא ראיה שמנהגם של חכמים ללכת למקומות אחרים בשבתא דריגלא ולדרוש דרשות ברבים.
- 7 ספר הישר לר"ת, חלק התשובות, סי' צט. וראה גם: תוס' סוכה כה, ב ד"ה שלוחי מצוה, שקצת משמע מהם שגם הם אינם מסכימים עם הסברו של רש"י, שהרי הם טוענים שבהכרח מדובר כאן באופן שרב חסדא ורב הונא לא היו יכולים למצוא סוכה כשרה, ולפי

ראשונים נוספים לא קיבלו גם הם את פרשנותו של רש"י שמדובר בקבלת פני ראש הגולה⁸.

ג. הסברו של רש"י כאן מבוסס על ההנחה שקיים חיוב להקביל פני רבו ברגל גם בזה"ל, אך הדעה המקובלת היא שאין חיוב של קבלת פני רבו ברגל בזמן הזה אחרי חורבן ביהמ"ק⁹, והרי מדובר כאן בדור השני של האמוראים, כמעט מאתיים שנה אחרי החורבן¹⁰.

ד. שיערנו לעיל אות ב שאולי הסתמך רש"י אצלנו על הסיפור המובא בדף כו. והנה שם איתא 'כי הא דרב חסדא ורבה בר רב הונא, כי הווי עיילי בשבתא דרגלא לבי ריש גלותא הווי גנו ארקתא דסורא, אמרי אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין'. ושם פירש רש"י ד"ה שלוחי מצוה: "שבאנו לשמוע הדרשה ולהקביל פני ריש גלותא". רש"י אינו מזכיר את החיוב של רב יצחק (ר"ה טז, ב ועוד) לקבל פני רבו ברגל; הוא מזכיר שתי מצוות אחרות: לשמוע את הדרשה, ולהקביל פני ריש גלותא. אך אם מדובר על הקבלת פני ראש הגולה - למה לרש"י להזכיר בכלל את ענין הדרשה, ועל איזו דרשה מדובר?¹¹

ה. בכמה מקומות בתלמוד מבאר רש"י שב"שבתא דריגלא" האמוראים (מן

רש"י שמדובר כאן במצות קבלת פני ראש הגולה דחוק לומר שלא היו יכולים למצוא סוכה כשרה.

8 ראה: פירוש מסכת סוכה מבית מדרשו של רש"י (מהדורת א' קופפר, ירושלים תשמ"ד) דף י ע"ב ד"ה שלוחי מצוה: "שהיו ישנים ללמוד תורה. לישנא אחרינא, לפדיון שבויים"; ראבי"ה, סי' תרלה; חידושי הרא"ה על אתר; תלמיד הרמב"ן (נדפס בפירוש ר"א מן ההר, מהדורת בלוי, ניו יורק תשל"ה) על אתר; מאירי על אתר; ועוד. אבל ר' אברהם מן ההר, ר"י אור זרוע (הלכות סוכה סי' רצט) ובעקבותיו מהר"ח אור זרוע (סי' קסג) מפרשים כרש"י. עי' נו"ב מה"ת אור"ח סי' צד, והעיר על כך כבר בעל שדי חמד (ח"ב, מערכת ח"ת, כלל ק, ד"ה ובהורמנתייה).

10 הנו"ב כותב שם בתוך דבריו... 'ור' יצחק על זמן המקדש אמר שחייב לקבל פני רבו. והא דהקשה מימרא דרב יצחק על ר"א בסוכה דף כ"ז שאמר לר' אילעי אינך משובתי הרגל, היינו משום דגם ר"א בזמן הבית היה, ועוד דהרי ר' אליעזר קרא דריש ושמחת בחגך ושפיר מקשה איך אפשר לקבל פני רבו ברגל אפילו בזמן המקדש והא צריך שלא לצאת מביתו ברגל, ומשני באיזל ואתי ביומיה. וממילא נפקא לן שלעתיד כשיבנה המקדש ושם נעלה ונראה יחזור חיוב זה לקבל פני רבו ברגל למקומו'. אבל דברי הנו"ב תמוהים, שהרי ברור כי מעשה זה של ר' אילעי ור' אליעזר התרחש אחרי החורבן, עי' מ"ש ר"ר ערוסי, "הקבלת פני רב ברגל", נועם, כד (תשמ"ב), עמ' קעו-קעח. ואכן, ממקורות נוספים מתברר כי גם בתקופת התנאים והאמוראים אחרי החורבן קיימו הלכה זו של הקבלת פני הרב, עיי"ש עמ' קסח הערה 6, ובמ"ש ר"י תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ס, עמ' 51, הערה 35. ראוי לציין ג"כ כי הנו"ב בתשובה זו מחדש חידוש גדול בנוגע להבדל בין דרך הפסק של הרי"ף והרא"ש, "מעתיקי הגמרא" (כלשונו של הנו"ב), לזה של הסור והשו"ע, יעו"ש היטב בדבריו המחודשים.

11 וראה: ר"מ אריק, טל תורה, וינה תרפ"א, עמ' טו, שמיישב בדרך פלפול למה רש"י הזכיר שתי מצוות אלו.

הסתם ראשי ישיבה) היו דורשים¹². על רש"י ברכות ל, א ד"ה בשבתא: "שלפני פסח ועצרת וסוכות, ומרימר בעירו ומר זוטרא בעירו היו הדרשנים"¹³. רש"י לא מציין מתי בדיוק התקיימה שבת זו, אך במקומות אחרים מודיע לנו רש"י ששבת זו התקיימה בתוך שלושים יום לפני החג¹⁴, וזה סותר את הסברו של רש"י בסוכה הנ"ל שבאו לשמוע דרשה באמצע סוכות!¹⁵

★ ★ ★

בגין הקשיים הללו, דומה שניתן לשער ולהניח ש"שבתא דריגלא" זו אין לה קשר כלשהו עם שלוש הרגלים – אלא רק עם הרגל של ריש גלותא. רגל מיוחד זה מוזכר באגרתו של רב שרירא גאון:

- 12 ראה עוד למשל, ביצה כה, ב ד"ה בשבתא: "שדורשין".
- 13 רע"א בגליון הש"ס על אתר מציין שקיימת כנראה סתירה לרש"י ברכות יז, ב, ששם אומר רש"י על אימרתו של רב אשי: "בני מתא מחסיא אבירי לב נינהו דקא חזו יקרא דאורייתא תרי זימני בשבתא..." – "שהיו נאספים שם ישראל באדר לשמוע בהלכות הפסח מדרש דרב אשי ובאלול לשמוע הלכות החג". רע"א סבר כנראה שגם רב אשי התכוון ל"שבתא דריגלא", וכוונת רע"א היא ששם לא הזכיר רש"י את שבועות, בניגוד לדבריו כאן בדף ל. וצע"ג, שהרי לכאורה כוונת רב אשי היא לחודשי הכלה, וכמו שמפורש בתוס' שם ד"ה תרי זמני, ואין זה קשור ל"שבתא דריגלא" אפילו לפי פירושו של רש"י; חודשי כלה היו רק אלול ואדר, וממילא אין שום סתירה ברש"י. וראה עוד תיאורו של רב נתן הבבלי לחודש הכלה (א' נויבואר, סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תרנ"ג, ב, עמ' 87), שגם הוא מודגש שחודשי כלה התקיימו רק בחודשי אלול ואדר. ומן הראוי לציין כי ר' שלמה בן היתום בפירוש מסכת משקין (מהדורת צ"פ חיות, ברלין תר"ע, עמ' 15) בפירושו לדף ה ע"א: "רבי ינאי הוה ליה ההוא תלמידא דכל יומא הוה מקשי ליה, בשבתא דריגלא לא הוה מקשי ליה", מזכיר גם את השבת שלפני ראש השנה כ"שבת הגדול" = "שבתא דרגלא": "מיהו בשבת הגדול שלפני פסח ועצרת וראש השנה וסוכה לא הוה מקשה ליה". פירושו זה לפירוש רש"י הנ"ל ששבתא דריגלא התקיימה גם לפני שבועות. כנראה שהוא מפרש כך בעקבות המסורת האיטלקית לכנות את השבת שלפני כל הרגלים "שבת הגדול", ראה: רמ"מ כשר, הגדה שלמה, ירושלים תשט"ו, עמ' 54; ר"י תבורי, מועדי ישראל (לעיל הערה 10) עמ' 128 הע' 186 ובמה שצויין שם.
- 14 במנחות לז, ב ובכורות מד, ב וסנהדרין ז, ב. רש"י בבכורות שם אמנם מזכיר את ההלכה שדורשין בהלכות החג שלושים יום קודם החג, אבל בניגוד לפירושו במס' מנחות הנ"ל כאן בבכורות הוא מביא את הברייתא במס' מגילה (ד, א ו-לב, א) ש"שואלין ודורשין בענינו של יום, הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת והלכות חג בחג". וצ"ע, שהרי הלכה זו מחייבת דרשות בחג עצמו, בנוסף לחיוב של שלושים יום לפני החג, והוא חיוב אחר!
- 15 רש"י כאן בסוכה אינו מפרש מתי התקיימה שבת זו. אבל ראשונים אחרים מפרשים: "כשהיו הולכים בשבת בתוך החג למדרש של ראש גולה שבבבל... היו ישנים בליל השבת על שפת נהר של סורא..." ("פירוש קדמון לרי"ף סוכה", י"ל ע"י ר"ש גוטסמן, ישורון, ט [תשס"א] עמ' מט), ועוד. וצ"ע פירושו של תלמיד רמב"ן (לעיל, הערה 8): "שבת שלפני הרגל, שהיו דורשין מענינו של רגל... לפי שהלכו לשמוע הדרשה מפי ראש הישיבה"; לכאורה פירוש זה אינו הולם את הסוגיא, שהרי אם מדובר בשבת שלפני הרגל אין כאן עדיין מצות ישיבת סוכה!

...וכיון דאתקנו ריגלי דרישי גלואתא במתא מחסיה, והוה צריכים ראשוואתא
דפום בדיתא למיזל לתמן בשבת לך לך דהיא ריגלא דראשי גלואתא,
ואיקבעו רוב דראשי גלואתא למידר התם¹⁶...

על פי זה ניתן לשער שבגמ' הנ"ל דף כו, א רב חסדא ורבה בר רב הונא היו בדרך
לנהרדעא¹⁷ להשתתף בטכסים של שבתא דריגלא, היא השבת המיוחדת שחגגו
לכבוד ריש גלותא, שהתקיימה בפרשת לך לך, כמה שבתות אחרי סוכות. לדעת כמה
חוקרים אף שרדו דרשות שנאמרו בשבת מיוחדת זו במעמדו של ראש הגולה
ולכבודו; כך למשל השאילתא לפרשת לך לך בשאילתות דרב אחאי המוסבת על
הפסוק "ואת הנפש אשר עשו בחרן", המוקדשת ללימוד התורה וחשיבות לימודה
לאחרים, וגם הדרשה על חשיבותן של שתי הישיבות בבבל המצויה בתנחומא
(הנדפס) פרשת נח סי' ג, שלדעתם מקורה בפרשת לך לך והיא הועברה מאוחר
יותר לנח. כמה חוקרים משערים שדווקא קריאת הפסוק הסמלי הנ"ל היא שגרמה
לציין את השבת הזו כ"שבתא דריגלא", שבת שבה התאספו נציגי שתי הישיבות
לשמוע דרשות ולקבל חיזוק ועידוד לקראת שנה חדשה של הרבצת התורה. על
הסמליות המיוחדת הטמונה בפסוק זה הביאו סימוכין מפסקה שמקורה ב"תנא
דבי אליהו" המוזכרת בע"ז ט, א, הקובעת כי תקופה זו של "הנפש אשר עשו
בחרן" פותחת את השליש השני של שנות קיום העולם, דהיינו אלפיים שנות
"תורה", ותקופה זו מסתיימת עם חתימת המשנה וירידת רב לבבל לייסד את
הישיבה שם¹⁸.

כנראה שרב חסדא ורבה ב"ר הונא, שהתגוררו ככל הנראה בתקופה זו בסורא¹⁹,

- 16 אגרת רב שרירא גאון (מהדורת, ירושלים תשנ"א) עמ' 125.
- 17 שהרי בתקופת רב נחמן, רב חסדא ורבה ב"ר הונא, מקום מושבו של ראש הגולה היה ככל
הנראה בנהרדעא, ראה: הרמן, ראשות הגולה (לעיל, הערה 2), עמ' 206-207.
- 18 ראה: ל' גינצבורג, גאוניקה, א, עמ' 5; הנ"ל, גנזי שכטר, א, עמ' 18; ש"ק מירסקי, שאילתות
דרב אחאי גאון, א, ירושלים תש"ד, מבוא, עמ' 4-6. על הדרשה בתנחומא נח, ראה עוד:
ב"מ לוי, "משרידי הגניזה", תרביץ, ב (תרצ"א), עמ' 383-405. ולאחרונה: י' ברודי, פירקוי
בן באבוי ותולדות הפולמוס הפנים-יהודי, תל אביב תשס"ג, עמ' 29-30, והספרות הרשומה
שם. ועי' גם מ"ש ת"ז מיטשם, "כלך" וחילופיו", אסופות, ו (תשנ"ב), עמ' יז, ובעיקר הערה
47, ויתכן לפי זה שקיים מקור נוסף מתקופת הגאונים ששבת לך לך היתה 'שבתא דריגלא'
(את נוכחותו של רב חנינאי בשבתא דריגלא אנו מוצאים גם בתשובתו של רב שרירא גאון
שפורסמה לאחרונה, ראה: תשובות הגאונים החדשות, מהדורת ש' עמנואל, ירושלים
תשנ"ה, עמ' 161-162). לדעת ע' הילדסהיימר (הלכות גדולות, ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' 279,
הערה 1) כל הפרשנות הארוכה למתנות כהונה המצויה בבה"ג הלכות בכורות מקורה
בשאילתא לפרשת לך לך, וא"כ לפנינו דרשה נוספת ששרדה משבת מיוחדת זו. וראה גם:
נ' דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות, ירושלים וניו יורק תשנ"ט, עמ' 26-29.
- 19 על מקום מושבם ראה: ח' אלבק, מבוא לתלמודים ירושלים תשכ"ט, עמ' 289-290, 306; י'
פלורסהיים, "לתולדות חייו של רב חסדא", סיני, עא (תשל"ב), עמ' קכא-קלז.

20 המרחק מסורא לנהרדעא היה כעשרים פרסאות, ראה: ערוך השלם, ח"ו, ערך על, עמ' 201: "פלי' שמואל בנהרדעא ורב בסורא ותרוייהו על פרת ונהרדעא לעיל מן סורא טפי מן כ' פרסי..." (ועל מיקום נהרדעא, ראה: הרמן, ראשות הגולה [לעיל הערה 2] עמ' 210-209. ועל סורא, ראה: A. Oppenheimer, *Babylonia Judaica in the Talmudic Period*, Wiesbaden, 1983, pp. 417-418), דהיינו כ-100 קילומטר; ואין זה מתאים עם הנחתנו שהיו צריכים להקדיש כשבועיים או יותר לנסיעה קצרה יחסית זו (עיי' פסחים צד, א: "כמה מהלך אדם בינוני ביום, עשר פרסאות"). הדברים מתיישבים על פי נוסחו של רבנו חננאל "הו גנו ארקתא דנהרא..." (פירוש רבינו חננאל סוכה, מהדורת ר"א סולובייצ'ק ואחרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' נ). נוסח זה שאינו מזכיר את סורא כלל מצוי גם בפירוש קדמון מן הגניזה, בשני כתבי־יד אשכנזיים שמסורת הנוסח שלהם קרובה לעתים לנוסח המזרחי, ואצל חכמי ספרד מהמאה ה"ג, והוא משקף ככל הנראה מסורת נוסח מזרחית מדויקת, ראה: שושטרי, נוסח פרק הישן, שם (שושטרי עצמו שם עמ' 152 הע' 13 מסתייג מנוסח זה כי "אפשר שהמילה 'נהרא' היא שיבוש של המילה 'סורא' עקב דמיון גרפי [האותיות סמ"ך ווא"ו התחלפו לנר"ן וה"א]"), אבל סביר מאוד כי דמיון גרפי זה גרם דווקא לשיבוש הפוך מ"נהרא" ל"סורא". על כל פנים לפי גירסה זו אירוע זה לא התרחש בסורא כלל, ויתכן מאוד שמקום מושבו של רב חסדא היה באותה עת בעיר אחרת בבבל - כפרי (ועל התגוררותו בעיר זו, ראה: אלבק, שם; פלורסהיים, שם), שגם היא שכנה על יד נהר פרת במרחק של כ-50 קילומטר נוספים (ועל מיקומה של כפרי ראה: ב"צ אשל, ישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד: אונומסטיקון תלמודי, ירושלים תשל"ט, עמ' 131). אבל זו השערה קלושה במקצת, שהרי אנו מוצאים בדרך כלל את רב חסדא בצוותא עם רבה בר רב הונא בסורא גרידא, עיי' ברכות יב, א (ועיי' דקדוקי סופרים, שם, עמ' 52 הע' ב וכך בכל עדי הנוסח המצויים כיום); סוכה יד, ב; כתובות צט, ב; ב"ב קלב, ב; שבועות מח, ב. וי"ל. ולולא דמסתפינא הייתי מציע השערה מחודשת, והיא שאינו מן הנמנע כי בתקופה זו קראו את פרשת לך לך בשבת שהייתה יותר קרובה לחג הסוכות, שהרי לדעת כמה חוקרים המנהג הקדום בבבל היה לסיים את התורה לפני יום הכיפורים, ולהתחיל את בראשית כבר ביוה"כ, ולא בשמחת תורה כמקובל היום. א"כ ייתכן שבשבת שבין יוה"כ וסוכות, כבר קראו את פרשת נח או בראשית, ובשבת אחרי החג, קראו נח או לך לך. ראה: י"מ אלבוגן, התפלה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל אביב תשמ"ח, עמ' 126; א' יערי, תולדות חג שמחת תורה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 18-19, 37-38; י' פרנקל, מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז, ירושלים תשמ"א, מבוא, עמ' כד-כה; ר"י תבורי, מועדי ישראל (לעיל, הערה 10), עמ' 301; ר' שר-שלום, "מנהגים קדומים בחלוקת התורה לפרשות ושיבוץ בלוח השנה", סיני, קכא (תשנ"ח), עמ' רב-רג; מ' בנוביץ, תלמוד האיגוד: ברכות פרק ראשון, ירושלים תשס"ו, עמ' 323. יש לציין שחוקרים אלה לא שמו לב למקור קדום שיש לו זיקה ל"אגדה" של קריאת בראשית ביוה"כ, והוא הדרש המצוי בבראשית רבה [מהדורת תיאודור-אלבק עמ' 16]: "ויהי ערב זה עשו, ויהי בקר זה יעקב, יום אחד שנתן לו הקב"ה, ואי זה, זה יום הכיפורים!" וראה גם שם, עמ' 24, בשינויי נוסח לשו' 2. וכלשונו של בעל העיטור (הובא בידי החוקרים הנ"ל): "...ומצינו בהגדה, בעשרת ימי תשובה השטן מקטרג שהרי סיימו את התורה... לפיכך נהגו לקרות בראשית ביום הכפורים במנחה ויהי ערב ויהי בקר, וא"ל הקב"ה, הרי ישראל זריזין...". וכך הוא בשבלי הלקט (הובא שם): "...לקרות בראשית במנחה ביום הכיפורים ויהי ערב ויהי בקר יום אחד(!)..." האגדה המוזכרת בידי ר' יהודה הברצלוני, העיטור ושבלי הלקט מושתתת כנראה על הדרש בב"ר,

בסורא כדי להשיג ספינה שתעביר אותם לנהרדעא, שגם היא שוכנת על יד נהר פרת²¹. והגם שהבנת כמה ראשונים היא ששבתא דריגלא זו התקיימה בסורא, לא רחוק מיעדם²², ישנם ראשונים המפרשים כהבנתנו שהאירוע בסוכה דף כו התרחש באמצע נסיעתם²³, והם לא הטריחו את עצמם לחפש סוכה כיון שהיו שלוחי מצוה.

לפי זה החידוש של הסיפור המובא בגמ' בדף כו הוא שאפילו לשמוע את הדרשות שנאמרו בשבת זו ע"י החכמים הדגולים של התקופה, ולקבל את פני ריש גלותא בטכס שנערך לכבודו והידק את הקשרים עם ישיבות בבל, נחשב למצוה הראויה להחשיב את הנוסעים אליה "שלוחי מצוה". אך בסיפור הקודם, בדף י, אין שום רמז בגמרא שהלכו לקבל את פני ראש הגולה, או שהיו עולים ל"שבתא דריגלא", או אפילו שהיו בדרך לאיזו דרשה. הגמרא רק מספרת לנו שבערב אחד במשך החג "אינקלעו" לביתו של ריש גלותא, וכיוון שרב נחמן בר פלוגתתם היה חתנא דבי ריש

ולכן סביר שהיא מייצגת אגדה ארץ-ישראלית. מהתלות של אגדה זו בב"ר ניתן לכאורה ללמוד שמדובר במנהג ארצישראלי קדום שהועבר לבבל, שהרי גם בארץ ישראל בתקופת האמוראים ואחריה רווח היה מנהג של קריאה חד שנתית, ראה: ד' רזנטל, "על קריאת התורה במחזור חד-שנתי בארץ ישראל", תרביץ, נג (תשמ"ד), עמ' 144-148; ע' פליישר, "קריאה חד-שנתית ותלת-שנתית בתורה", תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 38-42 והספרות המובאת שם; הנ"ל, "לצביון המחזור התלת-שנתי של הקריאה בתורה כמנהג ארץ ישראל", שם, עג (תשס"ד), עמ' 118-124.

21 כך מפרשים בעל המכתם והמאירי על אתר, ראה להלן בפנים, ולדבר מצוה הרי מותר להפליג גם בערב יום טוב אחרון של חג (תוספתא שבת פי"ג הי"ג, מהדורת ליברמן עמ' 61 שורה 58-59; שבת יט, א. וראה בארוכה: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 216-218; י"מ תא-שמע, הלכה, מנהג ומציאות באשכנז 1100-1350, ירושלים תש"ס, עמ' 168 ואילך).

22 רש"י כאן: "שבאנו לשמוע הדרשה...", ולא: "שאנו הולכים"; רי"ף גיאת, שערי שמחה עמ' פט: "...ואפילו כי מטו לאתרי דמיקלעי לגבי נמי פטירי, כי הא דרב חסדא ורבה בר רב הונא כי הוו עיילי בשבתא דריגלי..."; ראבי"ה ס' תרלה: "...ונראה לי הטעם משום דכשנחים וישנים בהנאתם בלילה יכולים למחר לעסוק טפי, והוו בכלל עוסקי מצוה"; הרא"ה על אתר: "...כדי שיהיו מהר בבוקר לדרשא"; ריטב"א על אתר: "...כדי שימהרו לבוא בבוקר לבית המדרש לשמוע דרשא דריגלא". ועי' בר' אברהם מן ההר על אתר, שכרש"י, ובפירוש קדמון לרי"ף (לעיל, הערה 15). וראה הרמן, ראשות הגולה (לעיל, הערה 2) עמ' 203 ועמ' 123-124.

23 אור זרוע ס' רצט, מהר"ח אור זרוע ס' קסג: "...וכן רב חסדא ורבה בר רבה הונא דהוו גנו ארקתא דנהרא, אע"פ שהיו יכולין ללכת לסוכה, משום דהואיל שהיו הולכים לדבר מצוה ועדיין לא הגיעו לשם..."; המכתם על אתר: "ורב חסדא ורבה נמי היו ממתניין שם [על] ספינה ולא היו יכולין לפנות משם ולחזור אחר סוכה"; מאירי על אתר: "...הוו גנו ארקתא דסורא כדי שיהא מעברם מצוי להם ומזמן שם". וראה עוד J. Obermeyer, *Die Landschaft Babylonien im Zeitalter des Talmuds und des Gaonats*, Frankfurt 1929, p. 292; אמיר (לעיל, הערה 5), עמ' 107. וראה במיוחד: ר' שושטרי, נוסח פרק 'הישן' בבבלי, עבודת גמר, אוניברסיטת בר אילן תשס"ו, עמ' 151-152.

גלותא כידוע²⁴, מובן מאוד למה הוא זה שאירח אותם שם. כאן החידוש של הסיפור הוא שהתעסקותם במצוותם, תהיה מה שתהיה, חסכה מהם את הצורך לטרוח ולחפש סוכה כשרה, ופטורים היו מקיום מצות סוכה. נוסף לכך מלמדת אותנו הגמרא שרב נחמן, כחתנא דבי ריש גלותא, לא נחשב ל"מרא דאתרא" ב"ביתו" של ראש הגולה, כך שיחייב אותם להיכנע למרותו בהלכה.

אבל גם ייתכן שרש"י, במיוחד בפירושו לדף י וגם בפירושו לדף כו היה סבור כי ראש גולה זה אכן היה במידת־מה רבו של רב חסדא, שהרי לפי רב שרירא גאון²⁵ מר עוקבא כיהן אז כראש הגולה²⁶, והוא מתועד בתלמוד כחכם מובהק וכאב בית דין, ורב חסדא דוקא נמנה על האמוראים העיקריים שמסרו את מאמריו²⁷.

מן הראוי להעיר שבעדי הנוסח התימניים של הגמ' בדף כו חסרה תיבת "שבתא", וגם הקשר לראש הגולה נעדר; וכך הוא הנוסח שם: "רב חסדא ורבא בר רב חונא כי הוה אזלי לרגלא גאנו ארקאתא דסורא אמרי אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין". על פי גירסה זו האירוע אינו קשור ל"שבתא דרגלא" או ל"בית ראש הגולה", ואין כל סתירה מכאן לשאר המקומות בתלמוד בהם רש"י מפרש ש"שבתא דריגלא" התקיימה בדרך כלל לפני החג. כמו כן, לפי גירסא זו אין לסיפור זה קשר כלשהו עם "שבתא דריגלא" שלפי רש"י התקיימה אחרי החג בשבת לך לך²⁸.

24 א' היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ג, עמ' 931 ואילך.

25 ראה: אגרת רב שרירא גאון, מהדורת, ירושלים תשנ"א, עמ' 106; אגרת שנית של רב שרירא גאון, מהדורת, ניו־יורק תשנ"א, עמ' ז, יב (מהדורת לוין, עמ' 77, 126, 128); בר, ראשות הגולה (לעיל, הערה 2), עמ' 65-77; הרמן, ראשות הגולה (לעיל, הערה 2), עמ' 97-108.

26 עובדה זו לכאורה מוכרת הייתה במסורת הפרשנית האשכנזית, וגם אין זה מן הנמנע שרש"י כאן מסתמך על אגרת רש"י, שהרי האגרת מוזכרת על ידו לכאורה בכמה מקומות. ראה: פירוש המיוחס לרש"י, מו"ק, ט"ז ב, ד"ה כי יתבן; פירוש רגמ"ה למו"ק, בתוך: נ' זק"ש, קובץ ראשונים למסכת מועד קטן, ירושלים תשכ"ו, עמ' פה (על פירושים הללו, ראה: ע' שרמר, "על הפירושים למסכת מועד קטן המיוחסים לרש"י", עטרה לחיים: מחקרים בספרות התלמודית והרבנית לכבוד ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תש"ס, עמ' 534-554. וראה גם בפירוש ר"ש בן היתום, על אתר. וכן בתוס', סנהדרין, לא ע"ב, ד"ה אי ציית; והשווה: תוס' ר' משה, בתוך: י' ליפשיץ, סנהדרי גדולה, ח, ירושלים תשנ"ב, עמ' קמ). על מידת שימוש של רש"י באגרת רש"י, ראה: ב"ש כהן, "לבחינת ההערות ההיסטוריוגרפיות של רש"י על אמוראי בבל בפירושו לתלמוד הבבלי", *JSLJ*, 6 (2007), עמ' 55-73.

27 ראה: א' היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ג, עמ' 977. וראה בייחוד את השערתו של פלורסהיים, לתולדות חייו של רב חסדא (לעיל, הערה 19), עמ' קכא-קכב: "יודעים אנו בבירור, שאבימי היה מרבתי של רב חסדא בצעירותו, ואפשר שאף מר עוקבא היה מהם...".

28 ראה: שושטרי, נוסח פרק הישן (לעיל, הערה 23), עמ' 152, הערה 11: "'שבתא דריגלא'... בכל המקומות הללו פירושו שבת שלפני הרגל, ואילו בסוגייתנו פירושו שבת שבתוך הרגל". מסקנתו היא שלאור המשמעות של 'שבתא דרגלא' בכל המופעים, נראה כגרסת הנוסחים התימניים של בבלי סוכה שאין לגרוס 'בשבתא'.